

el-Kâfiye'nin beş kadar ihtisarı, altı kadar mu'ribi yapılmış ve birkaç defa nazma çekilmiştir (İbnü'l-Hâcib, neşredenin girişi, s. 49-50). Bizzat müellif, eserini Kerem Emîri el-Melikü'n-Nâsir Dâvûd b. İsâ'nın ricası üzerine *el-Vâfiye* adıyla nazmettikten sonra *Şerhu'l-Vâfiye fi nazmi'l-Kâfiye* ismiyle de şerhini yapmıştır (nşr. Mûsâ Bennây el-Alîfî, Nefes 1400/1980). *el-Kâfiye*'nin en tanınmış mu'ribi, Zeynîzâde Hüseyin Efendi'nin *el-Fevâ'idü's-Şâfiye 'alâ irâbi'l-Kâfiye* adıyla anılan eseridir (baskıları için bk. Serkîs, I, 992-993).

el-Kâfiye'yi Büyükkemekme nâibi Mehmed Tefvîk (*Kavâid-i Nahviyye-i Arabiyye*, İstanbul 1312), İshak Harpûtî (*Suâl-i Kâfiye, Risâle-i Suâl ve Cevâb* veya *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe* içinde, İstanbul 1274, 1277, 1283, 1288, 1310) ve Mehmet Salim Bilge (*el-Kâfiye*, İstanbul 1984) Türkçe'ye çevirmiştir.

İlk defa 1592'de Floransa'da yayımlanan *el-Kâfiye* daha sonra dünyanın birçok yerinde defalarca basılmıştır (Kalküta 1805, 1268, 1291; İstanbul 1234, 1249; Bulak 1241, 1248, 1255; Taşkent 1311, 1312; Kazan 1889; Delhi 1270, 1289; Bombay 1311/1893; ayrıca bk. İbnü'l-Hâcib, neşredenin girişi, s. 50-51; Serkîs, I, 72). Eserin ilmi neşrini Târik Necm Abdullah gerçekleştirmiştir (Cidde 1407/1986).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-naḥv* (nşr. Târik Necm Abdullah), Cidde 1407/1986, neşredenin girişi, s. 21-51; Abdurrahman-ı Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye: Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib* (nşr. Üsâme Tâhâ er-Rifâî), Bağdad 1403/1983, neşredenin girişi, I, 18-90; *Keşfü'z-zunun*, II, 1370-1376; Serkîs, *Mu'cem*, I, 72, 672, 992-993; Necib el-Akîkî, *el-Müşteşrikün*, Kahire 1958-64, I, 358; II, 479; Târik el-Cenâbî, *İbnü'l-Hâcib en-Naḥvî âşâruhû ve mezhebüh*, Bağdad 1973, s. 55-73; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebe*, III, 559-561; Brockelmann, *GAL* (Ar.), V, 309-327; Abdülhâdî el-Fazîlî, *Fihristü'l-kütübi'n-naḥviyye-ti'l-maḥbû'a*, Zerkâ [Ürdün] 1407/1986, s. 161-162; Abdülâl Sâlim Mekrem, *el-Medresetü'n-naḥviyye fi Mısr ve's-Şâm fi'l-karneyni's-sâbi' ve's-sâmin mine'l-hicre*, Beyrut 1410/1990, s. 60-92; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 123-124; M. Ali el-Hüseynî, "el-Kâfiye beyne kütübi'n-naḥv", IV/1, *el-Mevrid*, Bağdad 1395/1975, s. 11-16; Mehmet Türkmen, "İbn-i Hâcib", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Kayseri 1989, s. 343-345; Muharrem Çelebi, "Muh-tasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", *DÜİFD*, sy. 5, İzmir 1989, s. 1-31; İbrahim Yılmaz, "İbnü'l-Hâcib Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi", *EACİFD*, sy. 13 (1997), s. 482-492; Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, XXI, 57.

KÂFIYECİ

(ö. 879/1474)

Osmanlı âlimi.

788 (1386) yılında Bergama'da dünyaya geldi. Bazı kaynaklarda doğumu için 780 (1378), 790 (1388) ve 801 (1399) yılları kaydediliyorsa da ilk verilen tarih doğru olmalıdır. Asıl adı Muhyiddin Mehmed'dir. Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eseriyle çokça meşgul olduğundan "Kâfiyeci" lakabıyla tanınmıştır. İlk öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Anadolu ve İran'ın çeşitli şehirlerini dolaşarak birçok âlimden ders aldı. Hocaları arasında Burhâneddin Haydare b. Mahmûd el-Herevî, Şemseddin Muhammed b. İbrâhim eş-Şirâzî, Abdülvâcib b. Muhammed el-Kütâhî, İbn Melek, Hâfîzüddin el-Bezzâzî ve Molla Fenârî sayılabilir. Şam'a ve oradan hacca giden Kâfiyeci üç yıl Kudüs'te kaldı ve 830 (1427) yılı dolaylarında Kahire'ye yerleşti. Arap dili ve edebiyatı, tefsir, fıkıh, kelâm, hadis, tasavvuf, tarih, cedel, felsefe, mantık, astronomi konularında yetişmiş bir âlim olarak kendini kendini ispat etti ve Hanefiler'in önde gelen âlimlerinden biri oldu. el-Melikü'l-Eşref Barsbay Türbesi, el-Melikü'l-Eşref Şa'bân Zâviyesi ve Türbesi, Şeyhüniyye meşihatlığı görevlerinde bulundu. Yetiştirdiği birçok öğrenci arasında Celâleddin es-Süyûtî başta olmak üzere Zekeriyâ el-Ensârî, Takıyyüddin İbn Müşhir, Şehâbeddin İbn Esed, Abdülkâdir b. Ahmed ed-Demîrî gibi âlimler yer almaktadır. Mısır Memlûk hükümdarları yanında Fâtih Sultan Mehmed'in de takdir edip hediyeler gönderdiği Kâfiyeci 4 Cemâziyelevvel 879 (16 Eylül 1474) tarihinde Kahire'de vefat etti ve Eşrefiyye Türbesi yanında yaptırdığı türbede gömüldü. Ölüm yılı olarak bazı kaynaklarda verilen 873 (1468), 888 (1483) ve 899 (1494) tarihleri yanlıştır.

Eserleri. Kâfiyeci, Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1187) *Kitâbü'l-Envâr* adlı eserinin sonunda kendi el yazısı ile olan bir icâzette çalışmalarının altmıştan fazla, aynı kütüphanede kayıtlı bir mecmuadaki icâzetnâmede ise (Lâleli, nr. 1906/3) 100'den fazla olduğunu belirtir. Çoğu risâle mahiyetindeki eserlerinin başlıcaları şunlardır : 1. *et-Teysîr fi kavâ'idü 'ilmi't-tefsîr*. Tefsir usulüne dair bir mukaddime ile iki bölüm ve bir hâtmeden oluşan ve çok sayıda yazma nüshası bulunan eseri önce altı nüshasına dayanarak İsmail Cerrahoğ-

lu Türkçe tercümesiyle birlikte yayımlanmış (Ankara 1989), daha sonra Nâsir b. Muhammed el-Matrûdî'ye baskıyı ve yedi yazma nüshayı esas alarak tekrar neşretmiştir (Dımaşk 1410/1990). 2. *el-Envâr fi 'ilmi't-tevhîd* (*Envârü's-safâde fi şehri kelimeteyi's-şehâde*). Çok sayıda nüshası mevcuttur (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1366/3; Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1187/1; Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 296; Şehid Ali Paşa, nr. 2734/1). 3. *el-Ferah ve's-sürûr fi beyâni'l-mezâhibi'l-erba'ati fi'l-uşûr*. Mezheplerin mahiyeti, ictihad, taklid ve dört mezhep imamı hakkında bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3577). Müellif bu eserini *Neşâtu's-şudûr* adıyla şerhetmiştir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1477). 4. *Hulâsatü'l-aḳvâl fi hadîsi "İnneme'l-a'mâlû bi'n-niyyât"* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 525). 5. *'İkdü'l-ferâ'id min bahri(tahrîri)'l-fevâ'id*. Mûcize hakkında üç soruyu ve cevaplarını ihtiva eder (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 747). 6. *el-Muhtaşar fi 'ilmi'l-eger*. Hadis terimleriyle ilgili olup Ali Zevin tarafından Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin hadis usulüne dair risâlesiyle birlikte *Risâletân fi muştalahi'l-hadîsi* adıyla yayımlanmıştır (Riyad 1987). 7. *el-Muhtaşar fi 'ilmi't-târîh*. Küçük hacimli bir çalışmadır (nşr. Muhammed Kemâleddin İzzeddin, Beyrut 1410/1990). 8. *Nüzhetü'l-iḥvân fi tefsîri kavlihi te'âlâ "Yâ Lûtu innâ rusûlû rabbike"* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 413). 9. *Nüzhetü'l-aşâb*. Fâtır sûresinin son âyetinin tefsiri mahiyetinde bir risâledir (Süleymaniye Ktp., İzmirlî İsmail Hakkı, nr. 3817). 10. *Şerhu'l-irâb 'an Kavâ'idü'l-irâb*. İbn Hişâm en-Nahvî'nin eserinin şerhi olup Fahreddin Kabvâe tarafından *Şerhu Kavâ'idü'l-irâb* adıyla neşredilmiştir (Dımaşk 1409/1988, 1993). 11. *et-Terğîb fi keşfi rumûzi't-Tehzîb*. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Tehzîbü'l-manḥik ve'l-keḳâm* adlı eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2592, 2636/2 [müellif hattı]; Hamidiye, nr. 751; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1145; Yenicami, nr. 1176). 12. *el-Ünsü'l-enîs fi ma'rifeti şe'ni'n-nefsi'n-nefis* (British Museum, Add., nr. 7519). 13. *Risâle fi istikbâli'l-kible* (Dârü'l-kütübi'l-Mısıriyye, Mîkât, nr. 530). 14. *Seyfü'l-mülûk ve'l-hükkâmî'l-mürşid lehüm ilâ sebîli'l-haḳ ve'l-aḳkâm*. Siyasetnâme türünde bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2888, Şehid Ali Paşa, nr. 1353/2; Nuruosmaniye Ktp., nr. 3948). 15. *Menâzilü'l-ervâh* (nşr. Mecdî Fethî es-Seyyid, Kahire 1412/1991). 16. *Kitâbü'r-Ravḥ fi 'ilmi'r-rûh* (Süleymaniye

Ktp., Ayasofya, nr. 2130/2; Medine Ârif Hikmet Ktp., nr. 170). **17. en-Niseb li-ehli'l-edebed** (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1906/1, vr. 1-41). **18. Seyfû'l-kuğât 'ale'l-buğât** (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3643/4; Hacı Mehmed Efendi, nr. 989; Şehid Ali Paşa, nr. 948/1). **19. Şerhu'l-esmâ'i'l-hüsnâ** (Derenbourg, III, 150). **20. et-Temhîd fi şerhi't-tahmîd** (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1188/4; diğer eserleri ve yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, II, 139-140; Suppl., II, 140-141; et-Teysîr [nşr. İsmail Cerrahoğlu], neşredenin girişi, s. 11-43).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâfiyeci, *et-Teysîr fi kavâ'id-i 'ilmi't-tefsîr* (nşr. İsmail Cerrahoğlu), Ankara 1989, neşredenin girişi, s. 7-45; a.e. (nşr. Nâsır b. Muhammed el-Matrûdî), Dımaşk 1410/1990, neşredenin girişi, s. 31-92; Sehâvî, *ed-Đav'u'l-lâmi'*, VII, 259-261; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, Kahire 1326, s. 48; a.mlf., *Hüsnü'l-muĥâđara*, I, 64, 317-318; İbn İyâs, *Bedâ'ü'z-zühür*, II, 152; Taşköprizâde, *Meuzâtü'l-ulûm*, I, 574-575; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 326-327; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, II, 171-173; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 169-170; K. Völlers, *Fihristü'l-kütübi'l-'Arabîyyeti'l-mahfûza bi'l-kütübĥâneti'l-Ĥidivîyye*, Kahire 1308, V, 145; *Sicill-i Osmânî*, IV, 339; *Osmanlı Müellifleri*, II, 4-5; H. Derenbourg, *Les manuscrits arabes de l'Escurial*, Paris 1928, III, 150; Brockelmann, GAL, II, 138-140; Suppl., II, 140-141; A. J. Arberry, *The Chester Beatty Library, A Handlist of the Arabic Manuscripts*, Dublin 1955-62, I, 81-82; III, 8, 70; V, 95; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 245-262, 547-580; a.mlf., "al-Kâfiyadĥi", *EP* (Fr.), IV, 432-433.

HASAN GÖKBULUT

KAFİZ

(القفيز)

Eski bir hacim ölçüsü.

Bir Pers hacim ölçüsü birimi olup Pehlevîce'de **kepic**, Farsça'da **kefiz**, **keviz** ve **keviş** şeklinde söylenir (Dihhudâ, XXI, 384-385; XXII, 405, 406). Süryânîce'ye **kafizâ**, Arapça'ya **kafiz**, Grekçe'ye **kapithe**, Latince'ye **caficium**, **cafisa**, **caphisus**, **caphitius**, İspanyolca'ya **cahiz**, **cafiz**, İtalyanca'ya **cafiso**, **cafisone** ve Fransızca'ya **cafis**, **caffize**, **cafiz** olarak geçmiştir. Yunanlı tarihçi Ksenophon'un verdiği bilgiden de anlaşıldığı üzere eski Bâbil'de hububat gibi kuru maddelerin ölçümünde kullanılan kapithe iki Attike chonixine (şinik) eşitti (*Anabasis*, s. 30). Vazquez Queipo'nun Kleopatra'ya dayandırdığı bir bilgiye göre 1 ayak küblük Suriye metretesi 60 sextarioruma yani 1 kafize denkti (Sauvaire, VII [1886], s. 456). Kâşgar'dan Uygur

ülkesine kadar uzanan bölgede kullanılan **kevcî** adlı 10 rıtlık ölçüğün de (*Divânü l-uğâti't-Türk*, I, 350) kafizle ilişkisi olabilir. Sâsânîler devrinde Fars ve Irak'ta kullanılan şâburkân (şâh burgân) adlı 8 rıtlık ölçük de kafizdir. Bu ölçük, Halife Ömer'in Irak halkına koyduğu aynı vergilerde esas alınmış olup "Haccâc kafizi" ve "Ömer sâ" adıyla da anılmıştır (Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, s. 620; Mâverdî, s. 188). Bu sebeple bir hacim ölçüsü sayılan kafizin, kuru maddelerin tartılarak işleme tâbi tutulduğu İran'da ancak Arap etkisiyle yerleştiğine dair Hinz'in ileri sürdüğü görüş (*Islamische Masse*, s. 49) yanlış olmalıdır. Züheyr b. Ebû Selmâ'nın bir şiirinde Irak kafzine atıfta bulunulması bu ölçüğün Câhiliye Arapları tarafından bilindiğini gösterir. Irak kafizi istikbaldeki vergi gelirlerine dair bir hadiste de zikredilir (Müslim, "Fiten", 33; Ebû Dâvûd, "İmâre", 29).

Diğer ölçü birimleri gibi kafizin de yer, zaman ve ölçülen şeyin cins ya da vasfına göre farklı değerler alması günümüzdeki karşılığının tesbitini zorlaştırmaktadır. Ebû Ubeyd'in nisab miktarına ilişkin olarak verdiği bilgilerden 1 kafiz = $\frac{1}{3}$ vesk = 8 mekkûk = 20 sâ' = 80 müd eşitliği elde edilir. Bu hacim $106\frac{2}{3}$ rıtlı ağırlığında buğday ölçer (*Kitâbü'l-Emvâl*, s. 624-625). Müberred, Bağdat kafizinin Basra'ninkinin iki katı hacme sahip olduğunu söyler. İbrâhim b. Muhammed el-İstahrî'ye göre Şiraz kafizi 16 rıtlı (= 2048 dirhem) buğday alırdı; İstahr kafizi de bunun yarısına eşitti. Onun bu ve diğer bazı şehirlerin kafizleriyle ilgili kaydettiği veriler, Beyzâ ve Errecân kafizleri dışında İbn Havkal tarafından da doğrulanır. Walther Hinz, Şiraz kafizinin hacmini 8,44 litre, aldığı buğdayın ağırlığını ise 6,5 kg. olarak belirlemiş, diğerlerini de buna göre hesaplamıştır (*Islamische Masse*, s. 49). Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'ye göre Bağdat (?) kafizinin hacmi 8 mekkûk = 12 sâ' = 24 keylece olup ölçtüğü buğday 64 rıtlı çeker. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, Irak kafizinin 6 mekkûk veya 15 keylece hacminde olup 30 menâ ya da 60 rıtlı (= $60 \times 128\frac{4}{7} \times 2,975 = 22,95$ kg. veya $60 \times 130 \times 3,125 = 24,375$ kg.) ağırlığında buğday aldığını bildirir. 4 mekkûk (= $\frac{1}{4}$ kâre = 16 müd) hacmindeki Akûr (Mezopotamya) kafizinin ölçtüğü buğday da 60 Bağdat rıtlına eşitti. 2 mekkûk (= $\frac{1}{10}$ cerîb) hacmindeki Errecân kafizi 10 büyük menâ (= 30 rıtlı) tahıl kaldırırdı. Makdisî ayrıca Merâga, Ahvaz, Amman, Sûr, Filistin ve diğer bazı şe-

hirlerin kafizleriyle ilgili farklı ölçüleri kaydeder (*Aĥsenü't-teĥâsim*, s. 129, 145-146, 181, 381, 417, 452). IV. (X.) yüzyılda Irak'ta iki kafiz kullanılırdı. Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî'ye göre Bağdat ve Kûfe kafizi her biri 3 keylece 8 mekkûke eşit olup 14400 dirhem (= $14400 \times 3,1875 = 45,9$ kg.) buğday kaldırırdı. Basra ve Vâsıt'ta kullanılan küçük kafiz 4 mekkûke eşit olup 60 rıtlı (= $60 \times 128\frac{4}{7} \times 2,975 = 22,95$ kg.) ağırlığında tahıl alırdı (Hârizmî'nin verdiği diğer eşitlikler için bk. *Meĥâtiĥu'l-'ulûm*, s. 12, 44, 45). Matematikçi Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî, 10 aşır veya 8 mekkûke (= 24 keylece = 96 rub' = 192 sümn) eşit olan Sevâd kafizinin 120 rıtlı (= $120 \times 128 \times 2,975 = 45,696$ kg.) buğday aldığını belirtir. Onun 4 veybe (= 8 mekkûk = 24 keylece) hacminde olduğunu belirttiği Remle kafizi de öncekiyle eşdeğer görünmektedir. Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî, ayrıca 25 Bağdat rıtlı (= $25 \times 128 \times 2,975 = 9,52$ kg.) ağırlığında hurma alan "kafizü'l-hars" adlı bir başka ölçükten de söz eder (*Kitâbü Menâzili's-seb'*, s. 303-306).

Ünlü hekim Zehrâvî'nin aktardığı bilgilerden çıkan eşitlik de şöyledir: 1 büyük kafiz = 8 mekkûk = 24 sâ' = 24 keylece = 96 peygamber müddü. Ayrıca onun mekkûk ve keylece için verdiği farklı değerlerden 96 kadehlik ve 32, 36 ve 120 rıtlık kafizlerin varlığı da anlaşılmaktadır (*et-Taşrif*, II, 459, 460). Sauvaire, Zehrâvî'nin kafizden bahsederken 1 mekkûkün 2 rıtlı, 1 büyük mekkûkün ise 4 rıtlı eşit ağırlık kaldırdığı şeklindeki kaydını kafize yorarak yanlışmıştır (*JA*, VII [1886], s. 449-450). Şerif el-İdrîsî'ye göre tıb kafizi, her biri 8 veya 10 ukyyeye eşit olan 4 tıb rıtlına eşdeğer ağırlık alacak bir hacimdedir. Ayrıca ölçtükleri ağırlık bakımından Roma kafizinin 4 ukyye (?) ve el-kafizü'l-eşbânînin $6\frac{2}{3}$ rıtlı eşdeğer olduğunu söyler. Muhammed b. Behrâm el-Kalânîsî, kafizin kaldırdığı ağırlığın 25 büyük menne eşit olduğunu kaydeder.

Kahire Müzesi'nde bulunan 571 (1175-76) tarihli müddün 377 dirhem keyllik, yani 1,15 litrelik saf su aldığı belirlenmiştir ki buna göre 48 müdlük kafizin hacmi 55,2 litre olur (*JA*, VI, 66). Celâleddin eş-Şeyzerî 16 sünbüllük Şeyzer kafizinin 24 Şeyzer rıtlı, yani 16416 dirhem ağırlığında buğday aldığını, Hama ve Humus'ta ise 14 sünbüllük kafiz kullanıldığını belirtir. Hinz'e göre birincisi 51,218 kg., ikincisi 44,816 kg. tahıl kaldırırdı (*Islamische Masse*, s. 50). Meydânî Irak kafizinin Şam